

מיטשל א. סלינגסון ודן כספי

איום, מוצא עדתי והשכלה — סובלנות כלפי החריות
האזרחיות של המיעוט הערבי בישראל

תדפיס מתוך

כיוונים

חוברת 15 — אביב ה'תשמ"ב, מאי 1982

א. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ב. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ג. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ד. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ה. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה

ו. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ז. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ח. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 ט. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 י. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה

יא. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יב. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יג. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יד. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 טו. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 טז. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יז. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יח. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 יט. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה
 כ. מלך ישראל וכל ביתו — כל המעשה

כלל המעשה
 כלל המעשה

כלל המעשה

כלל

* כלל המעשה
 כלל המעשה — כלל המעשה

הכלכלה הישראלית. מדיניות זו רק תרמה להעמקת המחיצה הסטריוטיפית בין "המנהל היהודי" ל"פועל הערבי".

כיום, הקשרים החברתיים בין שני העמים הם מאולצים וקפואים, ספציפיים ואינסטרומנטליים. רוב הקשרים מתרחשים בתוך מסגרת העבודה והמסחר שהם למעשה שני התחומים הבלבדיים שבמסגרתם נפגשים שני העמים. בה בשעה ש-85% מן המועסקים הערביים באים במגע עם יהודים במסגרת עבודתם הרי ששני העמים חיים בנפרד: 90% מן התושבים הערביים של ישראל מדוכזים בשלושה מרכזים ציאוגרפיים – הגליל: 57%, המשולש: 21%, הנגב: 9%. ההתחמקות ממגע חברתי מהותי כלשהו היא הדרת. בשני סקרים נמצא כי רק 15% מן היהודים ו-30% מן הערבים (מרס 1971) היו מסכימים לדור בכפיפה אחת. כאשר נתברר כי סטודנטים ערבים גדים במעונות המשותפים של אוניברסיטת בן-גוריון יחד עם סטודנטיות יהודיות, מחו ראשי אגודות הסטודנטים על כך ודרשו שסידור זה ייפסק. לפי הערכה אחרת ישנם רק 400 מקרים של נישואי תערובת בין יהודים וערבים, ואלה משמשים בדרך כלל כדוגמות להתנהגות בלתי-רצויה.

חרויות האזרח של הערבים הישראלים

דפוסי המגע החברתי הקיימים סותרים במידה מסוימת את המעמד החוקי של הערבים בישראל. למרות שהדמוקרטיה הישראלית מספקת ערובות חוקיות לשוויון זכויות חברתיות ופוליטיות לכל האזרחים, ללא הבדל גזע, דת או מין, הערים הקונפליקט האלים הנמשך בין ישראל והמדינות הערביות קשיים על דו-הקיום של שני הצדדים בתנאים הללו.

דומה כי הרושם הכללי הוא שהמיעוט הערבי אכן נהנה מכל הזכויות הפוליטיות הבסיסיות המוענקות לו. שיעור המצביעים בקרב האוכלוסיה הערבית, בעלי זכות בחירה לא ירד מעולם אל מתחת ל-3/4 ובבחירות לכנסת השלישית אף הגיע ל-90%. כשבעה ערבים יושבים דרך קבע בכנסת, רובם נציגים של המפלגה הקומוניסטית הלא-ציונית. מפלגות ציוניות רבות פעילות בקרב המגזר הערבי ואף החלו לכלול מועמדים ערבים בשימוניהם לבחירות. אף על פי כן, הענקת זכויות פוליטיות בסיסיות אלו לא הספיקה להפגת המתחיות בין שני העמים. בגלל הצורך שלהם להסתגל למצבם החדש אשר נוצר בגין שינוי מעמדם באוכלוסיה, פיתחו התושבים הערבים דפוס הסתגלות מסוים שיש המתארים אותו כ-"אישיות מפוצלת פונקציונאלית", דבר זה מוצא את ביטויו בנאמנות המופגנת כלפי חוץ למדינת ישראל, נאמנות המתבקשת על-ידי הרוב ואשר משולבת עם הזדהות סבילה עם המדינות הערביות היריבות. במשך כל שנות הסיכסוך, העדיף המיעוט הערבי שלא ליטול בו חלק פעיל, מתוך הבנה שכל מה שעתידי לקרות בעקבות הסיכסוך עלול לקבוע את מעמדם וגודלם במדינת ישראל. אף על פי כן הוסיפו השאיפות הלאומיות של המיעוט להתחזק בעקבות מלחמת ששת הימים. המגעים עם תושבי השטחים המוחזקים, יחד עם ההישגים הפוליטיים של אש"ף בשנים האחרונות, רק הציתו מחדש את שאיפותיהם הלאומיות הרדומות.

סקרים שונים של האוכלוסיה הערבית שנערכו אחדי 1967, חושפים את ממדיה הצרים של התמיכה במדינה הציונית. דק בין שליש למחצית הערבים המדוואיינים מוכנים להכיר בזכות קיומה של ישראל. יותר ממחצית הנשאלים באחד המחקרים ו-3/4 במחקר אחר מאוחר יותר שנערך על-ידי סמוחה (1979) תמכו בהקמתה של מדינה פלשתינאית. בסקר שנערך על-ידי טסלר ב-1974, שני שלישים מן הנחקרים הערבים הביעו את נכונותם להתיישב במדינת כזאת, לו היתה קמה. במחקרו האחרון של סמוחה (1980) שני שלישים מן הערבים זיהו ציונות עם גזענות, עמדה שאומצה על-ידי אש"ף ומספר דומה הביע תמיכה בביטול אחד מן החוקים הבסיסיים של מדינת ישראל — חוק השבות — המבטיח זכות הגירה לארץ, לכל יהודי באשר הוא יהודי.³

ממצאים אלה נותנים משנה תוקף לסדרה של התרשמיות אשר מעוררות חשדות בקרב האוכלוסיה היהודית לגבי כוונותיהם של האזרחים הערבים הגרים בישראל. במגע היום-יומי שלהם עם אזרחים ערבים, מתרשמים היהודים מן העוינות שלהם כלפי ישראל. חשדות אלה מערימים קשיים בפני הרוב היהודי לגבי המשך כיבוד הזכויות הבסיסיות המוענקות למיעוט במדינה דמוקרטית. העובדה שלעיתים קרובות קיים פער בין תמיכה בחירויות חוקתיות (קונסטיטוציוניות) לבין הנכונות להרחיבם למיעוטים לא אהודים, היא מן המפורסמות. קיומה הוכח במחקרים שנערכו בארצות-הכרית, אבל הנסיבות המיוחדות הנובעות מן האווירה הפוליטית המיוחדת באיזור, מחמירות עוד יותר את המצב. כפי שצוין לעיל, ההזדהות הסמויה והגלויה של תושבים ערבים עם מדינות ערביות שכנות והתמיכה המעטה שלהם בישראל, סייעו לפיתוח תחושות איום בקרב היהודים אשר הובילו לחשדנות כלפי המיעוט. האוכלוסיה הערבית מתוארת כ"גייס חמישי" בתוך החברה הישראלית. במחקרו של פרס (1971 : 1041) אשר נערך אחרי מלחמת ששת הימים נמצא כי 4/5 מן הנשאלים היהודים הסכימו לטענה ש"כל ערבי שונא יהודים".

המחויבות לכללי הדמוקרטיה המשולבת עם יחס שלילי כלפי המיעוט הערבי יוצרים גם "פיצול אישיות פונקציונאלי" בקרב הרוב היהודי. הבעיה המרכזית הן זו של המנהיגות והן זו של הציבור היא כיצד להמשיך לתמוך מצד אחד במגוון רחב של זכויות אזרח המוענקות למיעוט, ויחד עם זאת למנוע פגיעה מצד מיעוט אשר כוונותיו מוגדרות כעוינות. בעיה זו גררה בעקבותיה למעשה סתירות גלויות בין התהליכים הדמוקרטיים המקובלים לבין הזכויות האופרטיביות של המיעוט הערבי. התושבים הערבים של המדינה חיו תחת ממשל צבאי במשך כ-20 שנה. ההצדקה העיקרית לסידור זה היה הצורך לפקח על פעולותיו של המיעוט הערבי.

ב-1958 הקימו מספר סטודנטים ערבים ואינטלקטואלים קבוצה הידועה בשם "אל-ארד" (האדמה). קבוצה זו אימצה לעצמה השקפת עולם פוליטית לאומנית-קיצונית

3 חוק השבות מגדיר את מדינת ישראל כבית הלאומי של כל יהודי בגולה. במשך כל השנים סימל חוק זה בעיני הערבים את מה שהם נוהגים לכנות בשם: "התוקפנות הציונית". גלי העלייה בעבר ובהווה מהווים לידם את הגורם העיקרי המסכן את האיחון הדמוגרפי באיזור.

אשר התכחשה לקיומה של מדינת ישראל. לאחר מאבק משפטי ממושך הוצאה הקבוצה אל מחוץ לחוק; אבל חבריה התפזרו והצטרפו למסגרות פוליטיות אחרות. במרץ 1976 נערכו הפגנות בערים ערביות במחאה נגד מדיניות הפקעת האדמות לצורך התיישבות יהודית. כתוצאה מן התגובה העצבנית של השלטונות, הצבא והמש"ט נפגעו כמה מן המפגינים. אירועי אותו יום נחרתו בזכרונם של הערבים הישראלים. דומה, אם כן, שהרוב והמיעוט במדינת ישראל נלכדים במעין מעגל סגור. האוכלוסיה הערבית מתחילה להשתחרר מפיצול האישיות הפונקציונאלי שלה ולאמץ עמדה לאומנית מובהקת, המעצבת את תביעותיה לזכויות לאומיות. הזכויות הפוליטיות אשר העניק המשטר למיעוט אינן מספקות עוד. התפתחויות פוליטיות באיזור סייעו לחיזוק השאיפות הלאומיות. מאירי (1978) סקר 292 בוגרי אוניברסיטה ומצא, כי אינטלקטואלים ערבים קשורים בקשר הדוק יותר לאוריינטציות ערביות ופלשתיניות מאשר ישראליות או ערביות-ישראליות. הדרישות והציפיות של המיעוט אינן עומדות ביחס למה שהרוב מוכן להעניק: הריב מוכן להעניק זכויות פוליטיות בה בשעה שהמיעוט תובע תביעות אירדנטיות. ככל שהסיכסוך מקבל ביטוי תכוף וגלוי יותר, כן מתבססים החשדות של הרוב ולהיפך, כוונותיו של המיעוט, וכן פוחתת הנכונות לקבל את המיעוט הערבי ואת תביעותיו הלאומיות. מעגל סגור כזה יכול בהחלט לדרבן את הערבים לתביעות תקיפות יותר לזכויות לאומיות, תביעות אשר יחתרו עוד יותר תחת הסובלנות של הרוב. ישראל מהווה דוגמה טובה למערכת יחסים בין שני עמים החיים במצב של סיכסוך מתמיד. הרוב היהודי החי במצב של מצור מוצא עצמו חי באותה עת עם מיעוט אשר במידה רבה מזהה עצמו עם אויבי האומה. במאמר זה ננסה לבחון אמפירית, כיצד הרוב היהודי מגיב לבעיה זו ובאיזו מידה הוא מוכן להעניק למיעוט הערבי את הזכויות הפוליטיות הנובעות מאופיו של המשטר הפוליטי בישראל. במלים אחרות, זוהי שאלה כיצד לכבד את זכויות המיעוט אך יחד עם זאת למנוע מצב שבו הענקת זכויות אלה תסכן את האינטרסים החיוניים של הרוב.

השערות

המשימה הראשונה שבפנינו היא לקבוע את רמת הסובלנות שהרוב היהודי מגלה כלפי המיעוט הערבי. הרגשות האירדנטיים הגוברים, המקבלים ביטוי גלוי על-ידי מנהיגי הקהילה הערבית בישראל המוחרף על-ידי תקדיות של מחאה אלימה, כל אלה, המת-רחשים באווירה של טרור ופיחות בתמיכה בישראל בקהיליה הבינלאומית מהווים גורמים אשר, כך הנחנו מלכתחילה, יגבילו את הסובלנות של הרוב היהודי כלפי המיעוט הערבי. אף על פי כן, כיוון שאנו פועלים בשדה בלתי-מוכר לא יכולנו לתת תחזית מדוייקת עד כמה נמוכה תהיה רמת הסובלנות שאותה אנו צופים. במקום זאת, אנו מציעים להשוות את הסובלנות כלפי ערבים ישראלים עם הסובלנות המבוטאת כלפי קבוצות פוליטיות קיצוניות שונות בישראל. יתירה מזאת, אנו צופים שהציבור יהיה נכון להעניק זכויות מסוימות יותר מאחרות. במיוחד, אנו מצפים לכך שיהודים יגלו זהירות יתירה בהרחבת זכויות חופש הדיבור וההפגנה בציבור למיעוט הערבי

בגלל תקריות לא מעטות שאירעו בעבר הלא רחוק בגין מימוש הזכויות הללו. הזכות לבחור והזכות למלא משרה ציבורית הן פחות שנויות במחלוקת, כך ששיעורנו שתהיה יותר סובלנות כלפי הענקת הזכויות הללו.

לאחר שנקבע את רמות הסובלנות, אנו מעוניינים לבחון את הגורמים המסייעים להסביר מדוע יהודים מסוימים הם יותר סובלנים כלפי ערבים ישראלים מאשר אחרים. בחינה זו מהווה את לב ליבו של מחקרנו כיון שהיא מאפשרת לנו להבין את הגורמים המניעים לסובלנות כלפי מיעוט אתני ולהשוות גורמים אלה עם הגורמים המניעים לסובלנות במערכות פוליטיות אחרות שנהקרו. על בסיס מחקר קודם, ניסחנו את חמש ההשערות הבאות:

השערה ראשונה — על בסיס הממצאים של מחקרים רבים על קונצנזוס וסובלנות פוליטית, לרבות מחקר קודם על סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות קיצוניות, אנו מצפים גם כאן, למצוא מתאם חיובי בין סובלנות והשכלה. ככל שהשכלתו של אדם גבוהה יותר כן אופקיו רחבים יותר, וכן גדולה יותר תהיה הנכונות שלו לחיות עם מיגוון דעות ולאפשר פעילויות של כוחות וקבוצות פוליטיות שעמן אין הוא אפילו מסכים.

השערה שניה — לפי המחקר של כספי וסליגסון (1979) נמצא כי הדת של הנחקר יש לה משקל מסוים לגבי מידת הסובלנות שלו כלפי קבוצות פוליטיות בישראל, במיוחד אם זו משולבת עם זיקה פוליטית ציונית. לכן אנו משערים שיהודים דתיים ציוניים יגלו פחד גדול יותר מפני המיעוט הערבי מאשר יהודים לא דתיים ולו רק בגלל שבמידה מסוימת, קנאות דתית פירושה דחיה של אנשים בני אמונות אחרות, במקרה זה, המוסלמים.

השערה שלישית — מחקרים רבים הצביעו על הבדלים בדמויים ובנטיות כלפי ערבים בקרב יהודים בעלי מוצא עדתי שונה. רובינס (1972) מדווח שישראלים שנולדו בארצות האיסלאם הם יותר עוינים כלפי ערבים, ומסביר זאת כצורך חברתי והיסטורי "לנקום בעצמם" על סבלותיהם בארצות מוצאם. פרס (1970) מוצא שככל שהדמיון החיצוני גדול יותר בין יהודים ישראלים מארצות האיסלאם לבין ערבים — למשל בלבוש ובדיבור — כן יותר עוינות העמדות הננקטות על-ידי אותם יהודים כלפי הערבים. בהקשר זה, סוליבאן (1978—1979) מציע שעמדות לא סובלניות יכולות לעתים לספק צרכים פסיכולוגיים. אין זה מן הנמנע שילידי ארצות האיסלאם מוצאים מעין "פיצוי סטאטוס" באימוץ נטיות עוינות כלפי המיעוט הערבי. במקרה זה, תחושת הקיפוח או הנחיתות תוכל להיעלם כתוצאה מנטיות עוינות כלפי הערבים. עמדות אלה מתורצות לפעמים על-ידי חוויות העבר של חיים משותפים עם הערבים. אנו שומעים לעתים קרובות טענות בנוסח: "אני מכיר את הערבים, אני חייתי אתם. אי אפשר לתת בהם אמן. היום הוא חבר שלך ומחר האויב שלך". מסיבות אלה, תוך כדי הניתוח זיהינו מוצא עדתי עם חוויות עבר עם ערבים, ושיעורנו שישראלים שהיה להם מגע כזה בין אם ישיר או לחילופין דרך הוריהם, יהיו פחות סובלנים כלפי המיעוט הערבי מאשר אלה שלא באו במגע כזה. כדי לבחון השערה זו חילקנו את המדגם שלנו ליהודים ממוצא מערבי וליהודים ממוצא מזרחי. למרות שישראל היא אומה של מהגרים

(לא יותר מ־24,000 יהודים גרו בישראל ב־1882) מלמעלה מ־100 ארצות, רוב החוקרים העדיפו לפשט רבגוניות זו של מוצאים לדיכוטומיה של מערב—מזרח. יהודים מזרחים הם אלה שמוצאם הוא במזרח־הקרוב וצפון־אפריקה כולל צאצאי היהודים מספרד. כיום, כ־55% מן האוכלוסיה היהודית היא מזרחית והשאר מערבית.

השערה רביעית — אנחנו שיערנו שמגע עם ערבים בתוך ישראל ישפיע על הסובלנות. בה בשעה שרוב האוכלוסיה הערבית גרה בכיסים מבודדים מן האוכלוסיה היהודית, הרי שישנם כמה ערים מעורבות מבחינה אתנית שבהם יהודים באים במגע עם ערבים. לכן, שיערנו שניתן יהיה למצוא הבדלים ברמת הסובלנות הפוליטית בין ערים מעורבות לעומת ערים לא מעורבות שבהם מגע בין שני העמים הוא הרבה פחות תכוף. כיוון ששיערנו עוד קודם שמגע של יהודים עם ערבים לפני הגירתם לישראל יפחית את סובלנותם, ניתן לשער שאותה השפעה תהיה בתוך ישראל. אבל, מגעים עם ערבים בישראל מתרחשים בתוך קונטקסט של תחושה רבה יותר של בטחון מצד האוכלוסיה היהודית. בקונטקסט כזה מגע יכול לגרום דווקא לשבירת הסטריוטיפים והאיבה. לכן, שיערנו שבערים מעורבות, בעטיו של הנסיון היום־יומי אשר עשוי לשבור מחסומים פסיכולוגיים, נמצא רמות סובלנות פוליטית גבוהות יותר כלפי ערבים מאשר בערים לא מעורבות.

לבסוף, בעקבות מחקרו המפורסם של סטאופר (1963) שיערנו שבמקרה של ישראל, העדר סובלנות פוליטית קשור גם כן לאיום נתפס. במקרה הישראלי פירושו של דבר, שכלל שהרוב חש שהערבים מהווים איום כלפיו באופן אישי או קולקטיבי, כן יפחת הסיכוי לנכונות מצדו להעניק להם זכויות פוליטיות.

גורמים רבים יחודיים לישראל מחזקים את ההשערה החמישית שלנו :

ראשית, הזיהוי השטחי של המיעוט הערבי עם המדינות הערביות המעורבות בסיכסוך הישראלי־ערבי מסייע להאגשת (פרסוניפיקציה) האויב. האזרח הערבי לעתים קרובות נחשב לנציג הצד הערבי הלוחם בישראל ולכן הוא מעורר פחד. נוכחותם של ערבים בקרב החברה הישראלית יכולה על כן לעורר תחושות של איום אישי.

שנית, תחושה זו מתוגברת על־ידי התקפות טרוריסטיות רבות של סוכני האידג'ונים הפלשתינאיים. האזרח הערבי לעתים נחשד כמחבל פוטנציאלי המעלה תחושה של איום פיזי אישי⁴.

שלישית, בה בשעה ששתי הסיבות הראשונות מעוררות תחושה של איום אישי, הרי שיש סיבה לחשוש מנוכחות של תושבים ערבים גם ברמה הלאומית. אחד מן הגורמים העיקריים הוא מה שנהוג לכנות בשם "הסכנה הדמוגרפית"; שיעור הילודה בקרב האוכלוסיה הערבית היה היסטורית תמיד גבוה יותר מזה של האוכלוסיה היהודית. למשל, לפי הדיווחים הסטטיסטיים האחרונים, האוכלוסיה היהודית בארץ גדלה בכל שנה ב־2.3% לעומת גידול של 3.6% בקרב האוכלוסיה הערבית. אף על פי כן במשך

4 הציבור הישראלי סובל מהתקפה טרוריסטית אחת לשבועיים בממוצע. בגלל תדירות גבוהה זו מעורדים השלטונות את הציבור לגלות עירנות רבה כלפי אנשים או חפצים חשודים. בכל מקום ציבורי נערכים חיפושים בטחוניים. הלבוש החריג מעט של המיעוט הערבי מבלט אותם ומזמין חשדנות ולפעמים חיפושים קפדניים בכליהם האישיים.

השנים, קטן במקצת הפער בין שיעורי הילודה הודות לגלי העלייה שהביאו יהודים למדינת ישראל. במובן זה, נשמר האיוון הרמוגרפי בין שני העמים בתוך המדינה. אבל הירידה הדרמטית בשנים האחרונות בשיעור העלייה היהודית, בד בבד עם שיעור ירידה משמעותי, מאיימים על איוון דמוגרפי זה.

רביעית, כבר צויין שהאזרחים הערבים מרוכזים בשלושה אזורים גיאוגרפיים. עובדה זו מעוררת שוב פחד לאומי אף שפחד זה איננו תמיד מבוטא בגלוי. רוב הסמכויות המקומיות בערים הערביות מרוכזות בידי נציגי המפלגה הקומוניסטית הלא-ציונית. צמיחתו של האירגון הפוליטי של ראשי המועצות המקומיות באזורי הגליל והמשולש חושף את קיומן של נטיות בדלניות. עובדה זו מעוררת חשש, לא בלתי-סביר, שהמיעוט הערבי באזורים הללו יסופח באחד הימים למדינה פלשתינאית, אם זו תוקם.

נתונים

הממצאים המדווחים במאמר זה מבוססים על נתונים שנאספו על-ידי סקר שוטף הנערך על-ידי המכון הישראלי למחקר חברתי שימושי והמכון לקומוניקציה של האוניברסיטה העברית בירושלים. המחקר מקיף מדגם של 490 נחקרים המייצגים את האוכלוסיה היהודית העירונית הבוגרת בארץ, מגיל 20 שנה ומעלה⁵. למרות שהמדגם מוגבל לאזורים עירוניים אנו בטוחים שהוא מספק ייצוג נאות לכל היהודים הישראליים. אנו טוענים זאת משתי סיבות: ראשית, מעל 90% מן האוכלוסיה היהודית בארץ מתגוררים בערים, כך שהמדגם מייצג ישירות את רוב רובה של האוכלוסיה. שנית, מדי פעם מורחב הסקר השוטף כדי לכלול בתוכו אף ערים קטנות יותר וכן ישובים. באופן כללי (עם חריגות מעטות בלבד) הנטיות המובעות על-ידי תושבים עירוניים אינן שונות מאלה המובעות על-ידי תושבים של אזורים כפריים. הדיוק של המדגם מאושר על-ידי הנתונים המוצגים בנספח (טבלה 5) אשר מראה שהחלוקה לפי גיל ומין במדגם לא משתנה באופן משמעותי בהשוואה לנתונים באוכלוסיה.

הנחקרים נשאלו חמש שאלות הנוגעות לזכויות האזרחיות של המיעוט הערבי. ארבע מחמש השאלות שהשתמשנו בהן במחקר טיפלו באופן ישיר בחירויות האזרחיות המרכזיות המובטחות באופן רגיל במשטרים דמוקרטיים. הזכות לבחור, הזכות להפגנה ציבורית, חופש הדיבור והזכות למלא משרה ציבורית. תמיכה בחלק מן הזכויות הללו במה שנוגע לאוכלוסיה הערבית הפכה ליותר ויותר בעייתית בישראל. בעייתיות זו נובעת בחלקה מן המתיחות הגוברת שתוארה קודם לכן בעבודה זו, ובחלקה מפני הכיסוי הנרחב של ישראל באמצעי התקשורת הבינלאומיים. בהקשר שכזה, הזכויות של חופש דיבור והפגנה ציבורית הן רגישות במיוחד כיוון שאמצעי התקשורת בוחרים למקד את תשומת-לבם בהפגנות ובהופעות של ערבים ברדיו ובטלוויזיה.

בעקבות האירועים בקאמפוס האוניברסיטה העברית שתוארו בקטעים הפותחים של מאמר זה, חתרנו גם לבחון באיזו מידה מתנגד הציבור הישראלי לכך שערבים ילמדו

5 הסקר השוטף נערך כל שבועיים ומנוהל על-ידי פרופסור לואי גוטמן ופרופסור אליהוא כ"ץ.

במוסדות ישראלים להשכלה גבוהה. למרות שהלימוד באוניברסיטאות איננו זכות אזרחית המובטחת על ידי החוק הישראלי, חוסר אפליה של מיעוטים הוא בבחינת עקרון חוקי בסיסי בישראל. כך ששלילת האפשרות של ערבים ללמוד באוניברסיטאות תהיה בבחינת הפרה של עקרון זה. לשם מטרת השוואתיות, כלל השאלון גם סדרה של שאלות אשר ניסו למדוד את רמות הסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות קיצוניות. באופן מפורש יותר, ארבע השאלות הראשונות מתוך החמש נשאלו ביחס ל"דשימה של תשע קבוצות קיצוניות. קבוצות אלה כללו כמה אשר למרות שהם מותחים ביקורת קיצונית על חלק או כל החברה הישראלית הרי שהם מקבלים באופן בסיסי את האופי הציוני של מדינת ישראל (שלום עכשיו, הליגה היהודית להגנה, פנתרים שחורים, גוש אמונים). הרשימה גם כללה ארבע קבוצות אשר בנוסף לכך שהן מטיחות ביקורת קיצונית כלפי החברה הישראלית, הן גם לא-ציוניות באופיין (אש"ף, מצפ"ן, נטורי-קרתא, הקומ"ו-ניסטים). אנחנו גם מדדנו את רמת הסובלנות כלפי מבקרי המשטר הישראלי. ארבע השאלות הראשונות מתוך החמש שנשאלו בקשר לערבים הישראלים נשאלו גם ביחס למבקרי המשטר.

ממצאים

רמות סובלנות

בראש ובראשונה אנו מעוניינים לקבוע את רמות הסובלנות בקרב יהודים ישראלים כלפי ערבים ישראלים. מדדנו סובלנות באמצעות סולם בן תשע דרגות, אבל כדי לפשט את ההצגה חולק הסולם שבטבלה 1 לשתי קטגוריות דיכוטומיות כאשר הנחקרים בקטגוריה האמצעית (כלומר קטגוריה 5) סווגו לאחת משתי הקטגוריות: סובלנים או לא סובלנים⁶. מהתבוננות בטור הראשון של הטבלה אנו למדים שכשני שלישים מן האוכלוסייה היהודית מביעים נטיות סובלניות כלפי ערבים ישראלים. באופן ספציפי, שני שלישים מן היהודים בארץ היו מתנגדים לכך שהממשלה תמנע מן הערבים הישראלים את הזכות להצביע, להפגין, למלא משרה ציבורית, להופיע ברדיו ובטלוויזיה וללמוד באוניברסיטה.

אך ניתן לפרש את הממצאים בצורה שונה לגמרי. מצד אחד אנשים שונים עשויים להיות מופתעים נוכח רמת הסובלנות הגבוהה המתגלה, למרות ביטויי האירדנטיות הקולניים מצד המיעוט הערבי והסבל הרב שגרם הטרוריות הערבי ליהודים בישראל, שלא לדבר על זוועות ארבע המלחמות שלחמה ישראל בשכנותיה הערביות. מצד אחר, ניתן להפוך הנתונים ולהצביע על כך שכ-1/3 מן האוכלוסייה היהודית היתה מונעת זכויות אזרחיות בסיסיות מאזרחיה הערבים של ישראל. אנו מעדיפים שלא להיכנס לדיון זה כיוון שהפרשנות היא בחלקה הגדול סובייקטיבית. במקום זאת אנו מוצאים

6 הטקסט של השאלות מופיע בטבלה 1. בסולם תשע הדרגות המתלווה לכל שאלה, המספרים הקטנים מבטאים סובלנות פוליטית. ככל שהמספר גבוה יותר כן גדולה יותר אי-הסובלנות.

טבלה 1

סובלנות פוליטית בישראל: השוואה בין הנטיות כלפי ערבים ישראלים מבקרי המשטר וקבוצות קיצוניות
שאלה: באיזו מידה היית מגלה נכונות לכך שהממשלה תמנע את הזכות (מערבים ישראלים, מקבוצות קיצוניות, ממבקרי המשטר):

מבקרי המשטר	אחוזי סובלנות כלפי: ¹			
	קבוצות קיצוניות	לא-קיצוניות	ערבים ישראלים	
70.6	78.3	44.9*	68.3	להצביע
69.1	73.9	44.6*	65.6	לערוך הפגנות בציבור
66.2	73.9	41.5*	69.0	למלא משרה ציבורית
69.1	71.7	46.7*	68.1	להופיע ברדיו ובטלוויזיה
—	—	—	67.6	ללמוד באוניברסיטה

(N = 490 אבל משתנה במקצת בשל חוסר תגובה)

1 סולם תשע הדרגות חולק לשתי קטגוריות דיכוטומיות כאשר נחקרים בקטגוריה האמצעית (כלומר, קטגוריה 5) סווגו לאחת משתי הקטגוריות: סובלנים או לא-סובלנים.
* ממוצע לא דיכוטומי שונה באופן מובהק ($p < .001$) ממוצע לא דיכוטומי של הנטייה כלפי ערבים ישראלים (מבחן t זוגי).

לנכון להשוות את רמות הסובלנות המובעות כלפי ערבים ישראלים עם אלה שמובעות כלפי קבוצות קיצוניות ומבקרי המשטר בישראל.
כפי שאנו רואים בטבלה 1, יהודים מביעים רמות סובלנות כלפי ערבים ישראלים, אשר אינן שונות (גבוהות או נמוכות יותר) באופן משמעותי מאלה שהם מביעים כלפי מבקרי המשטר בישראל. אף על פי כן, כיוון שהנחקרים אולי חשבו שרבים ממבקרי המשטר הם למעשה ערבים, איננו יכולים להיות בטוחים באיזו מידה תחושות אנטי-ערביות השפיעו על התגובות לשאלות הללו על מבקרי המשטר. למרות זאת, בעיה כזו לא התעוררה ביחס לשאלות הנוגעות לסובלנות כלפי קבוצות קיצוניות. כאן, בכל המקרים מדובר היה בקבוצות ישראליות יהודיות אשר מותחות ביקורת קיצונית על חלק או כלל החברה הישראלית. ברור מטבלה 1 שאף על פי שסובלנות כלפי קבוצות קיצוניות קיצוניות אלה היא גבוהה במידת מה מאשר כלפי ערבים ישראלים, ההבדלים אינם מובהקים מבחינה סטטיסטית. יש צורך להדגיש שהשימוש במבחני מובהקות מתאים לכאן כיוון שהמידגם שאותו אנו מנתחים הוא מידגם הסתברותי. ניתן להסיק, אם כך, שבקרב האוכלוסיה היהודית הישראלית, סובלנות כלפי ערבים ישראלים, איננה נמוכה מזו שמתגלה כלפי קבוצות קיצוניות קיצוניות.

משמעות רמת הסובלנות המובעת כלפי ערבים ישראלים על-ידי יהודים תובן יותר אם נבחן את הטור השני של טבלה 1. כאן נראה שבאופן עקבי פחות ממצחית מן האוכלוסיה היהודית מוכנה להרחיב את החירויות האזרחיות הבסיסיות לקבוצות לא-ציוניות קיצוניות. אלה הן קבוצות אשר מתכחשות לעצם זכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית. בדרך כלל מה שמשממע מהתכחשות זו הוא סילוקם מהארץ של היהודים שעלו לישראל מאז תחילת המאה הזאת. אין זה מפתיע שפחות ממצחית האוכלוסיה הישראלית איננה נכונה להרחיב את הזכויות האזרחיות הבסיסיות לאלה שהיו משמידים את המדינה ומסלקים בכוח את רוב תושביה היהודים. אבל, מה שכן מפתיע הוא שלמרות שמוזהים ערבים ישראלים עם עמדות לא-ציוניות כאלה, לגבי כל זכות שנחקרה, למעלה מ-20% יותר מהאוכלוסיה היהודית בארץ מוכנים להרחיב זכויות אלה לאוכלוסיה הערבית מאשר לקבוצות לא-ציוניות. ההבדלים בין הסובלנות המובעת כלפי ערבים ישראלים וזו המובעת כלפי קבוצות לא-ציוניות קיצוניות הם מובהקים מבחינה סטטיסטית בכל מקרה ומקרה ($p < .001$).

ראינו, לכן, שבאופן עקבי שני שלישים או יותר מן היהודים בארץ מביעים נטיות סובלניות כלפי ערבים ישראלים, מבקרי המשטר וכן קבוצות ציוניות קיצוניות. יתירה מכך, הראינו שיהודים סובלניים יותר באופן ניכר כלפי הזכויות האזרחיות של הערבים בני ארצם, מאשר כלפי הזכויות של קבוצות קיצוניות לא-ציוניות.

בטרם נעזוב דיון זה על רמות סובלנות, ראוי להצביע על כך שבניגוד לציפיותינו, יהודים לא גילו אי-דצון להעניק זכויות מסוימות יותר מאשר אחרות. אנו ציפינו להבדלים מובהקים בין הזכויות השונות, כך שפחות ישראלים יהיו נכונים להעניק את הזכויות של חופש דיבור והפגנה בציבור. אך מצאנו, כפי שמוצג בטבלה 1, שלמרות שיש מעט יותר יהודים הנכונים להרחיב את הזכות להפגין גם לערבים, ההבדל איננו מובהק. שום הבדל ראוי לציון לא נמצא ביחס לזכות חופש הדיבור.

מנבאי סובלנות

ניתן להניח כתוצאה מן העקביות של רמות הסובלנות אשר נדונה לעיל, שהגורמים אשר מנבאים סובלנות כלפי קבוצות פוליטיות יהיו כמעט זהים לאלה המנבאים סובלנות כלפי הערבים בישראל. אך לא כן הוא. במחקרם של כספי וסליגסון (1979) נמצאו שלושה משתנים המנבאים סובלנות כלפי מבקרי המשטר: השכלה, מחוייבות דתית לציונות, ואיום נתפס. ההשכלה הוכחה כמנבא החזק ביותר כאשר השנים האחרים פחות חשובים. מוצא עדתי לא שיחק שום תפקיד בהסבר סובלנות אף, שכפי שצויין לעיל, ציפינו שמשנתנה זה כן ישחק תפקיד בסובלנות כלפי ערבים. לבסוף, ציפינו שמגע עם ערבים ישחק תפקיד, חיובי או שלילי בניבוי של רמות סובלנות כלפי מיעוט אתני.

7 במאמרם של כספי וסליגסון (1979) הוצגה הבחנה דיכוטומית בין נטיות סובלניות ולא סובלניות כאשר 5 היתה הנקודה המחלקת בין שתי הנטיות. חלוקה כזאת במחקר הנוכחי מגלה, כי 31–32% מן הנחקרים היו בעלי נטיות לא סובלניות באחד מחמשת האזורים בהשוואה ל-61%–56 של אי-סובלנות כלפי קבוצות לא-ציוניות.

בחלק זה של המאמר אנו תרים אחר ההשפעה של כל אחד מן הגורמים הללו על סובלנות כלפי הערבים.

כיוון שכבר הוכחנו שרמות הסובלנות כלפי הערבים הן עקביות לגבי כל אחת מן הזכויות שחקרנו, חשנו שניתוח של המנבאים לגבי כל זכות וזכות יהיה בבחינת מיותרות שלילית. תחושה זו מצאה לה חיווק בממצא המוצג בטבלה 2 שעל פיו חמשת הפריטים אשר מודדים סובלנות כלפי ערבים ישראלים, קשורים זה בזה בקשר הדדי חזק ($r = .67$). ניתוח של כל פריט בנפרד לא חשף שום הבדלים מובהקים במסקנותינו. גישה מצומצמת יותר, על כן, היא להרכיב סולם של חמשת הפריטים המודדים סובלנות כלפי ערבים ישראלים. העמדנו את הפריטים במבחן של מהימנות המוצג בטבלה 2 ומצאנו שהפריטים יוצרים סולם מאוד מהימן ($\alpha = .91$).⁸ כאשר נוכחנו בתוצאות אלה החלטנו ללא היסוס לחשב סולם כולל של סובלנות כלפי ערבים ולהשתמש בסולם זה מעתה ואילך. כיוון שכל אחד מתשעת הפריטים יכול היה לזכות בין 1 ל-9 נקודות, הסולם שקיבלנו נשא טווח של ערכים החל מ-5 נקודות בקצה של הסובלנות הנמוכה וכלה ב-45 נקודות בקצהו האחר, עם ממוצע של 30.0 וסטיית תקן של 13.0.

היחס שבין כל מנבא לסובלנות כלפי ערבים ישראלים מוצג בתרשימים 1 עד 5. תרשים 1 מראה שיש יחס ברור בין השכלה לסובלנות כלפי ערבים כך שבעלי רמות השכלה גבוהות יותר מגלים גם רמות סובלנות פוליטית גבוהות יותר. גם היחס שנתגלה בין איום נתפס לסובלנות היה בכיוון המצופה. כפי שאנו רואים בתרשימים 2 ו-3, נחקרים אשר חשים שהערבים מהווים איום רציני למשטר בישראל או איום אישי רציני, יטו להיות פחות סובלניים. ממצאים אלה דומים לאלה שפותרו על-ידי כספי וסליגסון (1979), בעבודה שבה הם בחנו את מנבאי הסובלנות כלפי מבקרי המשטר הפוליטי. אבל בניגוד למחקר הנזכר לא מצאנו כאן כל יחס שהוא בין מחוייבות דתית לציונות לבין סובלנות כלפי ערבים ישראלים (תרשים 4). יתירה מכך, בה בשעה שבמחקר הנזכר לא התגלה שום יחס בין מוצא עדתי לבין סובלנות (כאשר גורם ההשכלה מבוקר) במחקר זה נמצא כי ישראלים ממוצא מערבי יותר סובלניים מאשר ישראלים ממוצא מזרחי (תרשים 5), ההבדל שנמצא היה מובהק, אפילו אחרי שגורם ההשכלה מבוקר כפי שמוצג להלן. כך שהציפיות שלנו, שמגע ישיר עם ערבים או לחילופין דרך ההורים יגדום לנטיות לא סובלניות הופרכו. לבסוף, במאמץ לקבוע את ההשפעה של מגע פנים אל פנים בין ערבים ויהודים על סובלנות, בחנו את רמות הסובלנות של הנחקרים מכל אחת מן הערים שבהן נערכו הראיונות וסיווגנו את הערים למעורבות וללא-מעורבות מבחינת תושביהן היהודים והערבים. לא מצאנו שום יחס עקבי במשתנה זה.

אחת הבעיות בניתוח הנ"ל היא שמשתנים מתערבים לא היו מבוקרים. כך למשל, ידוע שישראלים ממוצא מזרחי הם פחות משכילים מישראלים ממוצא מערבי. כך, שאיננו יודעים מן התוצאות המוצגות למעלה אם הסובלנות הנמוכה בקרב יהודים מזרחיים היא תוצאה של מוצא או של השכלתם הנמוכה. כדי לקבוע זאת הכנסנו את

8 נגלי (1967: 226) מציין שמקדם המהימנות של .80 הוא רצויו למחקר בסיסי ו-90. במחקר שימושי סטנדרטי.

טבלה 2

מהימנות של סובלנות כלפי ערבים ישראלים

פריט	r בין-פריטי	אלפא אם פריט הושמט
מניעת הזכות להצביע	.78	.89
מניעת הזכות להפגנה שקטה	.69	.90
מניעת הזכות למלא משדה ציבורית	.84	.87
מניעת הזכות להופעות ברדיו ובטלוויזיה	.78	.89
מניעת הזכות ללמוד באוניברסיטה	.76	.89

ממוצע של r בין-פריטי = .67
אלפא של פריט סטנדרטי = .91
(N = 490)

טבלה 3

מנבאי סובלנות כלפי ערבים ישראלים: שלב אחרון ברגרסיה מרובה בשלבים משתנה תלוי: סובלנות כלפי ערבים ישראלים

מנבאים	Beta	B	F	מובהקות (sig.)
איום	-.17	-.46	13.56	.001
מוצא עדתי	-.13	3.51	7.7	.006
השכלה	.05	3.72	.61	.09
(קבוע)		35.88	36.11	
	Multiple R = .27	R ² = .07	(N = 490)	

כל הגורמים למשוואה של דגרסיה מרובה בשלבים (stepwisemultiple regression) (טבלה 3). כיוון שהתגלה יחס דומה מאוד בין איום אישי לסובלנות ובין איום כלפי המשטר לסובלנות החלטנו ליצור מדד כולל של איום המשלב את שני המשתנים. מצאנו שאיום נתפס הוא המנבא הטוב ביותר של סובלנות, אחריו המוצא העדתי והאחרון ההשכלה, שום משתנה אחר לא תרם תרומה בלתי תלויה למשוואה. בעיה אחרת בניחות, כזו שאיננו מסוגלים לפתור בעזרת טכניקות רב-משתניות, היא החולשה במדידת המנע הבין-אישי בין ערבים ויהודים. אין לנו שום מדד ישיר של תופעה זו בנתונים שלנו ולכן היה עלינו להסתמך על מדד בלתי-ישיר (הומוגניות של העיר). דרך הולמת הרבה יותר לקביעת ההשפעה של מגע זה היא לשאול שאלות ישירות על כך. בעבודתנו בעתיד בכוונתנו לכלול פריטים אלה ולתקן את מסקנותינו ביחס להשפעה של מגע פנים אל פנים על הסובלנות, אם יתבקש הדבר מן התוצאות.

טבלה 4

מועסקים יהודים ולא יהודים לפי מקצועות — 1977

לא יהודים	יהודים	
115.0	1044.1	סה"כ — אלפים
100.0	100.0	— אחוזים
0.9	7.7	בעלי מקצועות מדעיים ואקדמיים
8.2	13.6	בעלי מקצועות חופשיים אחרים טכניים ודומיהם
0.4	4.8	מנהלים
4.0	19.4	עובדי פקידות ודומיהם
8.0	7.8	עובדי מכירות סוכנים וזבנים
8.2	11.5	עובדי שירותים
17.4	5.0	עובדים בחקלאות
		עובדים מקצועיים במחצבים, בבנייה ובתחבורה
39.9	24.6	ופועלים מקצועיים אחרים
		עובדים אחרים בתעשייה, תחבורה ובבנייה
13.1	5.7	ופועלים בלתי-מקצועיים

מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, 1978, לוחות xii/10 ו-xii/18.

מסקנות

כמו במחקרם של כספי וסליגסון (1979) על סובלנות כלפי מיעוטים פוליטיים, גם כאן השכלה נמצאה כמנבא סובלנות. ככל שרמת ההשכלה גבוהה יותר בישראל, כמו גם בכל מקום אחר בעולם, כן גדולה הנכונות של הפרט להיות עם ההבדלים הללו ולהעניק זכויות אזרחיות לבעלי דעות ואינטרסים שונים ומנוגדים לשלו. ממצא זה כמעט הפך אוניברסלי ומעורר אופטימיות רבה לגבי עתיד יחסי דוב-מיעוט במשטרים דמוקרטיים. הצמיחה היציבה ברמת ההשכלה בארצות דמוקרטיות עשויה לתרום להרמוניזציה של יחסים בין שני הרבדים.

אבל, העדכה אופטימית זו עליה להיות זהירה מאוד כיוון שמתוך שלוש המשתנים, להשכלה היתה ההשפעה החלשה ביותר על סובלנות. לגורמים אחרים יש השפעה גדולה יותר על סובלנות פוליטית כלפי המיעוט הערבי. בניגוד לסובלנות של יהודים כלפי מיעוטים פוליטיים, כאן מוצא עדתי משחק תפקיד נכבד בניבוי נטיות סובלניות כלפי ערבים. אלה שנולדו או שהוריהם נולדו בארצות האיסלאם נכונים יותר לשלול מן המיעוט הערבי חירויות אזרחיות בסיסיות מאשר יהודים שנולדו בארצות מערביות. הצענו שלושה הסברים שיבארו את הנטיות כלפי המיעוט הערבי בישראל. כפי שכבר צויין, לפי ההסבר המקובל ביותר בספרות המקצועית, ילידי ארצות האיסלאם

טבלה 5

השוואת החלוקה לפי מין וגיל במדגם ובאוכלוסייה היהודית

אוכלוסייה	מדגם		
מין	מין		
50%	47%	230	זכר
50%	53%	260	נקבה
<hr/>			
100%	100%	490	
	sig. = ns.	DF = 1	X ² = 1.82
גיל			
16%	16%	79	20—24
11%	13%	65	25—29
8%	10%	48	30—34
8%	7%	35	35—39
8%	7%	36	40—44
8%	7%	33	45—49
7%	6%	27	50—54
15%	16%	78	55—64
19%	17%	83	65+
<hr/>			
100%	100%	484	
	sig. = ns.	DF = 8	X ² = 10.6

מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, 1975 מס' 26, ירושלים, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לוחות 15/ii, 18/ii ו-21/ii.

חותרים ל"פיצוי סטאטוס" בשל תחושת הקיפוח והנחיתות שהיא מנת חלקם בחברה הישראלית. פיצוי כזה מושג על-ידי הפניית התוקפנות והאיבה שלהם כלפי המיעוט הערבי אשר נחשב נחות בהשוואה ליהודים שנולדו בארצות האיסלאם. אחרים טוענים שאלה שנולדו בארצות האיסלאם עם מסורת דמוקרטית לא מפותחת כל כך, טרם הפנימו די הצורך את הנורמות של הדמוקרטיה הישראלית, אשר לגביהם הן עדיין חדשות. ההסבר השלישי מיחס את הנטיות העוינות והלא-סובלניות של יהודים שנולדו בארצות האיסלאם לדמות ההשכלה הנמוכות שלהם, כך שמוצא עדתי משחק אך תפקיד פעוט או שאיננו משחק כלל.

הנתונים הנוכחיים חותמים תחת ההסבר האחרון. תוצאות הרגרסיה מראות שהשכלה משמשת כמנבא חלש יותר של סובלנות פוליטית כלפי ערבים ישראלים מאשר מוצא

עדתי. כך שאחד משני ההסברים הראשונים המדגישים עדתיות יותר מאשר השכלה מתאימים לנתונים בצורה טובה יותר מאשר ההסבר השלישי. מכאן, שגכון היה להסיק שבה בשעה, כפי שהוכחנו, שסובלנות כלפי קבוצות פוליטיות קיצוניות קשורה יותר להשכלה מאשר עדתיות, הרי שסובלנות כלפי המיעוט הערבי היא פונקציה בראש ובראשונה של עדתיות יותר מאשר של השכלה.

סובלנות, אם כן, היא תופעה הרבה יותר מורכבת ממה שהספרות המקצועית בעבר גרסה. בה בשעה שגכון הוא, לפחות על פי הנתונים שלנו, שאלה שהם סובלניים כלפי מבקרי המשטר, נוטים גם להיות סובלניים כלפי קבוצות קיצוניות וכלפי המיעוט הערבי, הקשר רחוק מלהיות מושלם. המתאם בין סובלנות כלפי ערבים ישראלים לבין שני המדדים האחרים שלנו (קבוצות פוליטיות קיצוניות ומבקרי המשטר) של סובלנות הוא 0.32 ו-0.22. בהתאמה. לכן, לא יהיה זה נכון להסיק שסובלנות היא תופעה חד-מדדית אשר יש לחוקרה כיחידה אחת שלמה. העדות שהוצגה במאמר זה מובילה בהכרח למסקנה, שסובלנות כלפי קבוצות אתניות ופוליטיות הן תופעות שונות, כל אחת עם מערכת מנבאים משלה.

למרות זאת, אין להיחפו לדחות את ההסבר השלישי על הסף על יסוד טענות אלה. ראשית, להשכלה יש עדיין כוח ניבוי מסוים ביחס לסובלנות כלפי מיעוטים אתניים. בנוסף לכך, היה טוב יותר לו בחנו את המשמעות המיוחדת שמקבל המוצא העדתי בהקשר היחסי שבין יהודים וערבים. יהודים שגולדו בארצות האיסלאם כן חיו עם ערבים. אבל, ההבדל בין נסיון העבר לבין הנסיון בהווה, המתגלם במבנה המגורים הוא חיוני: בעבר חיו יהודים עם ערבים בעמדה נחותה של מיעוט בתוך חברה ערבית. זכרון הרדיפות מעורר לעתים קרובות דגשות נקם כלפי הערבים. ייתכן שרמת ההשכלה הנמוכה של יהודים מזרחיים תודמת בדרך כלשהי לכשלונם לעשות את ההבחנה המתבקשת בין הערבים בארצות מוצאם לבין התושבים הערבים של מדינת ישראל.

מן הניתוח של ההשפעה של מגורים על סובלנות עולות ראיות מסוימות להסבר זה. השכלה מתגלה כמנבא טוב יותר ממגורים, כלומר החוויה היום-יומית של חיים משותפים עם ערבים. ייתכן אפילו שהשכלה תורמת לעיצוב הדפוסים והתכנים של המגע עם הערבים, כמו גם לקביעת טיבה של החוויה שאותה הם עוברים. בדרך זו, הרקע ההשכלתי מותיר שוב את דישומו על הסובלנות של יהודים כלפי המיעוט הערבי. מנקודת מבט זו, ההשפעה של רקע עדתי על סובלנות עשויה להיות מתווכת ומותנית בהישגים השכלתיים. אבל במחקר שלנו מצאנו, שבקרב יהודים מזרחיים, בלי שום קשר להש" כלתם, סובלנות כלפי ערבים ישראלים לא השתנתה באופן משמעותי.

ההשערה המרכזית של מחקרנו אוששה, אם כן, על-ידי הנתונים. ההערכה של האיום הערבי הנתפס, נמצאה כגורם הראשוני והשימושי ביותר בניבוי סובלנות פולי-טית כלפי המיעוט הערבי ואין זה מקרה. כפי שצויין לעיל, האווירה הפוליטית של האיזור יוצרת פחדים הדדיים, חשדות ודימויים.

רצה הגורל, ושני אירועים בולטים התרחשו בזמן כתיבת מאמר זה, אשר שניהם כאחד מדגימים את חשיבותה של הסוגיה שנבחנה כאן. שני האירועים קרו בנובמבר 1979.

בישראל, הודלפו לעתונות פרטים אודות שיחה שנערכה בין ראש עיריית שכם, בסאם שקעה לבין מתאם הפעולות בשטחים, תת-אלוף דני מט (הארץ, 8 בנובמבר 1979). לפי דיווחים אלה, הביע ראש העיריה את אהדתו לאחת מן הפעולות הטרור-ריסטיות ההרסניות ביותר שידעה ישראל. הצהרתו שצוטטה בעתונות, עוררה התקוממות רבה בישראל והממשלה החליטה לגרש את בסאם שקעה מן הארץ. בעיצומה של המחלוקת ביטל מנכ"ל רשות השידור דיווח טלוויזיוני אשר כלל ראיון עם ראש עיריית שכם. החלטה זו נומקה בכך "שמכשיר בעל עוצמה שכזה הגשלת על-ידי הממשלה איננו צריך להפוך כלי בידי נציגי ותומכי אש"ף, רוצחיהם של נשים וילדים". אירוע זה מדגיש את הרגישות של החברה הישראלית לנגישות של מיעוט לאמצעי התקשורת המשרדים.

באותה תקופה בארצות-הברית פרץ המשבר עם איראן שבו השתלטו סטודנטים בטהראן על אנשי הסגל של השגרירות האמריקאית ונטלו אותם כבני ערובה. סטודנטים אידאניים הגדים בארצות-הברית הפגינו בתמיכה לדרישה להסגיר את השאח החולה של איראן. הפגנות אלה נתקלו בתגובות נרגזות ואפילו אלימות של אזרחים אמריקנים רבים. בשיאו של המשבר, פנה נשיא ארצות-הברית לרשתות הטלוויזיה בבקשה למתן את דיווחיהם על מנת שלא להגביר את המתח בקרב הציבור האמריקאי. במרץ 1980 ניסה הבית הלבן למנוע את שידורה של תכנית טלוויזיה (CBS — 60 דקות) אשר חקרה את יחסי ה-CIA עם השאח של איראן (ניו-יורק טיימס, 7 במרץ 1980, עמ' 11A). הנשיא אף העלה את האפשרות של גירוש האיראנים מן המדינה, צעד שטרם נבחן מבחינה חוקתית.

על פני הדברים, דומה שאלה הם שני אירועים שונים המתרחשים בנסיבות פוליטיות שונות. אך כל אירוע ממחיש את אחת מן הבעיות הקשות של הדמוקרטיה. כיצד יכול רוב במצב של חירום לכבד את הזכויות של מיעוט עוין אשר אחראי או מזהה עצמו עם קבוצה הנחשבת לאויב הרוב?

דומה שתיאוריה דמוקרטית טרם נתנה מענה מספק למצבים כה עדינים ומורכבים. לכן, עדיין לא עומדים לרשותנו קריטריונים אובייקטיביים להערכה של יחסי רוב-מיעוט במצבים של חירום לאומי.